До 180-річчя від дня народження Христини Данилівни Алчевської

Завжди самобутня, завжди оригінальна,
з непохитною, невичерпаною вірою в людей і
непідробною цікавістю до людської особи,
натхненною вірою в народ, в його світлий
природній розум і світле майбутнє.

Христина Данилівна Алчевська - видатний український педагог. Народилася 16.04.1841 р. в місті Борзна Чернігівської губернії, померла 15.08.1920 р. у Харкові, де й похована.

37(09)

М 92

Мухін, Михайло Іванович

Педагогічні погляди і освітня діяльність

Х. Д. Алчевської / М. І. Мухін. - Київ :

Вища школа, 1979. – 183 с.

371.01

М 12

Мазуркевич, Олександр Романович.

Визначні українські педагоги - народні просвітителі : Х. Д. Алчевська та її сподвижники / О. Р. Мазуркевич. - Київ : Знання, 1963. – 79 с.

Отже, Харківську недільну школу створювала енергійна й талановита молода народна вчителька, людина рано сформованих демократичних переконань, чітко визначених сміливих прагнень, високих на той час волелюбних ідеалів.

13 травня 1862 р. відкрилася Харківська безплатна жіноча недільна школа, яка під безперервним керівництвом її засновника Х. Д. Алчевської понад півстоліття була прогресивним педагогічним центром освіти трудящих не тільки на Україні, а й в усій Росії.

Майже вісім років школа Алчевської була домашньою і перебувала здебільшого на нелегальному становищі.

Про жорстокі переслідування царським урядом недільних шкіл, що виникли в епоху загального пробудження російського життя в 60-х роках, розповідає Х. Д. Алчевська і в спогадах, і в некролозі «Е. И. Цветкова». Коли царський уряд заборонив недільні школи і вони були закриті, недільна школа Х. Д. Алчевської продовжувала існувати підпільно. Ядро її було перенесено на приватну квартиру, і заняття не припинялися до 1864 року, тобто до того часу, коли вийшов дозвіл знову відкривати недільні школи.

Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської була однією з перших, що виникли на Україні за прикладом петербурзьких шкіл.

II

Послідовниця К. Д. Ушинського, прогресивний діяч народної освіти на Україні, Х. Д. Алчевська все своє життя віддала справі народної освіти.

Протягом півстоліття Алчевська відігравала провідну роль у розвитку недільних шкіл на Україні. Основоположник методики навчання дорослих грамоти, вона разом з колективом учителів своєї школи створила навчальний посібник «Книга дорослих» (3 випуски, 1899—1900) та методико-бібліографічний порадник «Що читати народові?» (3 томи, 1884—1906). Х. Д. Алчевська напи-

ЧТО ЧИТАТЬ НАРОДУ?

КРИТИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ КНИГЪ

для

НАРОДНАГО И ДѢТСКАГО ЧТЕНІЯ

СОСТАВЛЕНЪ

УЧИТЕЛЬНИЦАМИ ХАРЬКОВСКОЙ ЧАСТНОЙ ЖЕНСКОЙ ВОСКРЕСНОЙ ШКОЛЫ:

Х. Д. Алчевскою, Е. Д. Гордѣевой, А. П. Гришенко, З. И. Дашкевичъ, Л. И. Дашкевичъ, Л. Е. Ефимовичъ, А. Д. Ивановой, М. А. Ивановой, А. М. Калмыковой, Н. П. Пенго, О. С. Рудневой и Е. И. Цвѣтковой.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

Второе исправленное изданіе.

Цѣна 2 руб.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія В. С. Балашева, Екатерининскій канал., д. № 78
1899

Титульна сторінка книги «Що читати народові?»

З творів Марка Вовчка у посібнику Алчевської «Що читати народові?» рекомендуються, насамперед, «Козачка», «Горпина», «Одарка», «Саша», «Три долі», «Кармелюк», «Сказки», «Тюлевая баба» та ін. У школі і гуртках Алчевської твори Марка Вовчка викликали почуття обурення і протесту проти соціального гноблення. Так, оповідання «Саша» (де, за словами Алчевської, «з властивою Марку Вовчку задушевністю і сердечністю розказано... історію з часів кріпацтва» — зображено трагічну долю селянської дівчини Саші) знайшло серед слухачів глибоке розуміння і співчуття. «Малописьменні учениці недільної школи, — пише Алчевська, — слухали оповідання з захоплюючою увагою». Учительку зацікавило, чи віднесуть вони цей факт в давно минуле, чи побачать ті ж трагедії і в сучасному суспільстві. Це питання так вирішила літня жінка, яка слухала оповідання з особливою увагою: «І тепер те ж саме, — сказала вона з якимось обуренням, — дарма, що кріпацтво минуло».

Про твори «Козачка», «Одарка», «Горпина» Алчевська записала: «Всі три оповідання овіяні таким сумним колоритом, що залишають у душі читача найболючіші враження... Оповідання помічені задушевністю, властивою всім творам Марка Вовчка, і за своїми темами можуть бути рекомендовані дорослим читачам». Про твори «Кармелюк» і «Невільничка» говориться, що обидва оповідання написані з яскравою талановитістю, властивою Марку Вовчку, і годяться для різного віку читачів. Рекомендуються далі твори Марка Вовчка «Сестра», «Чумак», «Сон», «Два сини», «Не до пари». Про всі п'ять невеличких оповідань, вміщених у збірнику, Алчевська писала, що це чудові картини з життя народу, тепло й задушевно написані, вони, безсумнівно, дадуть читачеві велике задоволення. Цей збірник по праву займе одне з перших місць у народній бібліотеці. Так само рекомендуються й інші оповідання Марка Вовчка і робиться висновок про те, що було б дуже бажано бачити в народній українській літературі побільше таких книг.

Приділяється увага і оповіданням Юрія Федьковича як в українському оригіналі, так і перекладеним і вперше популяризованим серед російських читачів Златовратським («Сафат Зінич», «Безталанний», «Як рідні брати» та ін.). Популяризуючи оповідання Юрія

Х. Д. Алчевська

з ученицями Харківської

приватної школи, 1870 р.

На заняттях в недільній школі

Погляд в історію

Христина Алчевська — організатор освітньої справи в Україні

Людмила БОНДАР,
кандидат педагогічних наук (Інститут педагогіки АПН України)

Христина Данилівна Алчевська — український педагог, видатний діяч народної освіти, організатор і керівник недільних шкіл. Народилася 4 (16) квітня 1841 року в повітовому містечку Борзні Чернігівської губернії. Її батько, Д.Я. Журавльов, був викладачем повітового училища. Мати, румунка за походженням, донька героя війни 1812 року генерала Вуїча була освіченою жінкою, закінчила інститут у м. Смольному. Христина вважала матір людиною зі світлим розумом і даром «привертати серця людей». Батько ж, на її думку, розумний, але сухий, «бездушний егоїст».

У родині Журавльових було ще два сини. Елементарні знання вони отримали від бідняка-семінариста, а в 9—10 років продовжили навчання в гімназії. Батько був проти жіночої освіти і заборонив Христині навчатися грамоти. Але незвичайні здібності дівчинки, велике бажання здобути освіту допомогло їй вивчитися читати й писати раніше братів (підслуховуючи їхні заняття, виконуючи самостійно домашні завдання, що задавали в гімназії). Закінчити ж школу або отримати систематичну освіту вона так і не змогла. Така несправедливість щодо освіти жінок змусила Х.Алчевську поставити собі за мету: «навчити як можна більше жінок грамоти».

В Курську, куди батька перевели на роботу, пройшли її дитячі та юнацькі роки. Коли Христі виповнилось 16, померла її мати. Лише захоплення читанням полегшує її горе і врешті-решт приводить в ряди революційно настроєної молоді. Саме у 1859 році формуються суспільно-політичні погляди Х.Д. Алчевської. Це був період, коли гостро постало питання про освіту народу, і передова інтелігенція розпочала створення недільних шкіл, щоправда вже у 1862 році їх заборонили.

У тому ж таки 1862 році Христина Данилівна вийшла заміж за українця О.Алчевського і переїхала жити до м. Харкова. Родина Алчевських залишила помітний слід в історії вітчизняної культури. Іван Алчевський, молодший син, знаменитий тенор, постійно гастролював, жив то в Росії, то у Франції. Під час приїзду до рідного міста завжди виступав на шкільних вечорах з концертами. Старший син Микола — педагог і громадський діяч, автор першого українського радянського букваря. Ще один син, Григорій, був композитором і вокальним педагогом. Донька Христя, крім педагогіки, цікавилася ще й поезією.

Чоловік Алчевської, Олексій Кирилович, був прогресивною і гуманною людиною. Він походив із дрібної купецької сім'ї, розбагатівши, став власником Торгового і Земельного банків на Донбасі. Фінансував такі великі підприємства, як Донецько-Юр'ївське металургійне товариство. Христина Алчевська брала участь у діяльності гуртка «Громада», який очолював її чоловік. Окрім цього вона організувала вдома підпільну недільну школу (50 учениць). Заняття проводила сама, тимчасово переривають їх через заборони. У 1864 році було затверджене нове положення про недільні школи, що дозволяло їх існування. Відсутність диплома позбавила Алчевську права викладання, тому їй знову доводилося працювати нелегально, але вже разом з викладачами. Згодом, склавши екзамен при училищній раді з російської мови, арифметики і Закону Божого, вона отримує диплом і право викладання.

Нелегальна жіноча недільна школа була заснована Х.Д. Алчевською 10 червня 1862 р. і так проіснувала упродовж 8-и років. Офіційне ж відкриття школи відбулося у березні 1870 р. У книзі «Полувековой юбилей» зазначається, що школа працювала за статутом під назвою «Устав попечительского комитета Харьковской женской воскресной школы», за яким передбачалося безкоштовне навчання, а також праця вчителів без винагороди. За віком учні поділялися на малолітніх (10—12 років), підлітків (13—15 років) і дорослих (від 16 років). За підготовкою: на неписьменних, напівписьменних (вміють тільки читати), малописьменних (вміють більш-менш писати і читати) і письменних.

Усі шкільні питання, що потребували розв'язання, обговорювались щотижня на педагогічних зборах. Відбувалися гострі дебати щодо прийомів, форм і методів викладання, обирали найефективніші з них. Як свідчать протоколи педагогічних зборів, часто обговорювались проблеми предметних уроків, запровадження екзаменів у школі (у закладі Х.Д. Алчевської не були запроваджені). На зборах подавали інформацію про новинки педагогіки, про нові видання з того чи іншого предмета, розглядали питання щодо доцільності ведення педагогічних щоденників. На думку Алчевської, щоденник допоможе критично ставитися до справи, «з'ясовувати ставлення вчителів до школи, до учениць. Нарешті він допоможе виявити характер, здібності, інтелектуальні якості кожної учениці» *(7, с.81)*.

Удосконалюючи форми і методи навчання, вчителі Харківської недільної школи наполегливо працювали над розробкою «Программ по всем предметам обучения в воскресной школе для взрослых и малолетних учащихся» (1885). У збірнику були вміщені:

1. Програма-план з предметів навчання в групах неписьменних.
2. Програма з курсу російської мови для всіх груп недільної школи.
3. Програма з читання для груп дорослих, які закінчили вивчення алфавіту (посібники «Нова азбука» Л.М. Толстого, «Рідне слово» К.Д. Ушинського, ч.II).
4. Програма з пояснювального читання для малолітніх, які засвоїли азбуку (посібники «Рідне слово» К.Д. Ушинського, ч.I і II; «Нова азбука» Л.М. Толстого).
5. Програма з пояснювального читання за «Книгою для початкового читання» В.І. Водовозова, ч.I, та «Дитячий світ» К.Д. Ушинського, ч.I.
6. Програма-конспект з арифметики для трьох років навчання малолітніх.
7. Програма з арифметики для груп дорослих.

Програми видавалися чотири рази і за ними понад 30 років велося викладання у більшості неділь-

Бондар, Людмила.

Христина Алчевська - організатор освітньої справи в Україні / Л. Бондар // Рідна школа. – 2002. - № 2. - С. 60-62

Погляд в історію

Становлення та діяльність приватної Харківської жіночої недільної школи Х.Д. Алчевської

Людмила БОНДАР,
провідний науковий співробітник лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Розробка нової парадигми освіти неможлива без вивчення і критичного осмислення досягнень історико-педагогічної думки минулого. Не можна недооцінювати вкладу Х.Д. Алчевської в розвиток вітчизняної педагогіки, котра була засновником Харківської приватної жіночої недільної школи. Наприкінці XIX ст. та протягом XX ст. педагоги, письменники, громадські діячі, учені (Я.В. Абрамов, Б.Д. Грінченко, Е.О. Вахтерова, О.Р. Мазуркевич, С.І. Миропольський, М.І. Мухін, Н.О. Корф, І.Я. Франко) намагалися оцінити внесок Христини Данилівни Алчевської в розвиток педагогіки. Аналіз історико-педагогічної літератури підтверджує необхідність всебічного вивчення діяльності Харківської жіночої недільної школи під керівництвом Х.Д. Алчевської.

На початку 60-х років XIX ст. напередодні реформи набрав розмаху просвітительський рух у суспільстві. Відкривалися школи, бібліотеки, заклади для підготовки вчителів. З'явилися і зовсім нові навчальні заклади — приватні школи для дорослих, які працювали у вихідні дні (1859). В одній із таких недільних шкіл у Харкові розпочала свою педагогічну діяльність Христина Данилівна Алчевська, заснувавши недільну школу, якою керувала з 1862 по 1919 р. «Я вся горіла бажанням, — пише у своєму щоденнику Христина Данилівна, — поринути в громадську діяльність і зробити в житті що-небудь велике, хороше» *[8, с.6]*.

Христина Данилівна Алчевська

У роки реакції (1862—1870) недільна школа Х.Д. Алчевської протистояла реакційній політиці самодержавства. Після її закриття (1862) Христина Данилівна продовжувала розпочату справу вдома у своїй «маленькій тісній квартирі нелегально». Ця «таємна» недільна школа діяла майже вісім років. «Положенням про початкові училища від 14 липня 1864 р.» недільні школи узаконювалися, але практично відкрити їх було майже неможливо. Офіційно приватна Харківська жіноча недільна школа відкрилася лише 22 березня 1870 р. Вона розмістилася у двоповерховому будинку, зведеному на кошти купця Костюріна на одній із кращих вулиць Харкова (Сумська) недалеко від квартири Христини Данилівни. Будинок призначався для повітових і парафіяльних училищ. У вихідні дні приміщення надавалося у повне розпорядження недільної школи. Всі шість кімнат були світлими, просторими, достатньо умебльованими. Школа мала актовий зал, кімнату, в якій містилися дві бібліотеки для учителів і учнів та педагогічний музей наочних посібників. Вона «жодного дня не переривала своєї роботи, щодня через неї проходили сотні дівчат і жінок, які без цієї школи залишились би неграмотними» *[8, с.13]*.

Навчальний рік становив 30—35 навчальних тижнів. Тому групи були нечисленними. Школа не мала можливості надати кожній групі окрему кімнату для занять. Через те кілька груп навчалися в одній і тій самій кімнаті. В кожній групі було кілька учениць і своя вчителька. У класі учні ділилися на групи, центрами яких були вчителі. Педагоги й учні захоплювалися справою, що приносила їм насолоду, вони «дихали жвавістю і веселими посмішками».

У Харківській жіночій недільній школі заняття тривали з 10 до 14 год. Так, в одній групі вивчали звуки, в другій — навчалися діти, яким важко давалося читання, у третій — займалися елементарною лічбою, в інших групах виконували складні задачі; проводився урок історії, пояснювальне читання ілюструвалося величезними картинами із зображенням тварин. Заняття були найрізноманітнішими. Раз на тиждень (у неділю) у школі практикувалися вечірні заняття, мета яких — допомогти відстаючим учням.

Не закінчивши жодного навчального закладу, не маючи диплома, Х.Д. Алчевська не мала права викладати в школі, проте працювала вчителькою вже вісім років. Почесним попечителем школи була призначена А.П. Вернадська, мати видатного вченого, першого президента Всеукраїнської академії наук (ВУАН) ім. В.І. Вернадського. Пізніше попечителем школи стала сама Христина Данилівна. Вона змушена була скласти екзамени з російської мови, арифметики і Закону Божого при училищній раді. Отримавш
чала своїх дітей і праці
телькою та вчительк
школі.

Восени 1870 року
ших відвідав школу виз
ський педагог М.О. Кор
шував, що Харківська н
заслуговує називатися «зразковою», вона
кий крок уперед: із школи грамотності... пе
повну елементарну школу, яку варто відві
хто хоче бачити на ділі застосування кращ
чання з усіх предметів елементарного курс
138]. М.О. Корф, відвідавши в 1871 р. шко
ражений тими змінами, що відбулися у
1870 р. навчалося 100 учениць *[4, с.18]*, а в
[3, с.13].

Збереглися протоколи педагогічних збо
ної ради) школи Х.Д. Алчевської. Ідею їх ск
понував М.О. Корф, який взяв участь у збор
да 1870 р. було складено перший протоко
зборів. З протоколів видно, як визначалися
ня, вироблялися прийоми ведення справ
організаційна робота, які обговорювалис
навчальні програми, методику викладання
тів). Наголошувалося, зокрема, на необхід
ня географії та елементарної геометрії, о
граматичною термінологією, на способах
фографії, на посиленні викладання арифмет

Бондар, Людмила. Становлення та діяльність приватної Харківської жіночої недільної школи Х. Д. Алчевської / Л. Бондар // Рідна школа. 2007. - № 7/8. - С. 62-64.

ХРИСТИНА ДАНИЛІВНА АЛЧЕВСЬКА ТА ЇЇ ШКОЛА

(До 160-річчя від дня народження)

ЛІДІЯ КОВАЛЕЦЬ,
канд. філолог. наук, доцент Чернівецького національного університету ім.Юрія Федьковича

Більшість людей після закінчення свого життєвого шляху залишається жити в пам'яті порівняно небагатьох, хто їх знав. А є особливі, від Бога, котрі, зреалізувавши свої природні таланти, залишилися і через багато десятиліть по своїм відході вартими справді великої думки про себе.

Такою людиною в історії національної освітньої справи, а отже, у духовному розвої української спільноти, була Христина Данилівна Алчевська, народжена 160 літ тому — у квітні 1841 року. Вона — засновниця і керівник знаменитої Харківської приватної жіночої недільної школи, віце-президент Міжнародної ліги освіти, почесний член багатьох освітніх товариств, окрім того, справді неординарна особистість.

У дитинстві, проведеному у Борзні на Чернігівщині, та ранній юності — у Курську (куди переїхала родина) були власні вірші й участь у гуртках, захоплення Чернишевським, Герценом, Добролюбовим і навіть листування із видавцем "Колокола". Та й згодом, вийшовши заміж за Олексія Кириловича Алчевського і переїхавши з ним у Харків, народивши шестеро дітей, вона вкладала у їхнє виховання всю себе. Христина Данилівна не перестала дивувати оточуючих своєю енергійністю, працьовитістю, культурницькими настроями. Олексій Кирилович очолив місцеву "Громаду" і в домі Алчевських збирався цвіт тогочасної інтелігенції — М.Вороний, Г.Хоткевич, Олександр Олесь, Т.Риль-ський, В.Мова (Лиманський), М.Косач (Обачний) та багато інших. На садибі Алчевських у 1898 р. було встановлено фактично перший в Україні і другий у світі пам'ятник Т.Шевченкові. Сама Христина Данилівна листувалася і зустрічалася з Ф.Достоєвським, Л.Толстим, І.Франком, М.Павликом, іншими видатними діячами української і російської культури. Не дивно, що в такій винятково благодатній атмосфері зросло ціле суцвіття талантів молодших Алчевських: Дмитро — кандидат природничих наук, грав на віолончелі, малював, Григорій став відомим композитором і вокальним педагогом, Іван — видатним оперним співаком, Микола — педагогом і присяжним повіреним, донька Анна, випускниця художньої школи, була заміжньою за відомим архітектором О.М.Бекетовим, донька Христя стала письменницею і педагогом...

Здавалося б, Христина Данилівна могла б і спочити на лаврах своєї влаштованості, адже була дружиною великого промисловця і банкіра. Однак вона хотіла мати свою справу, де могла б застосувати свої знання, природний розум, артистизм і цілком гуманістичну настроєність власної душі. Такою справою на все її життя, на всі майже шість наступних десятиліть стала для Алчевської школа. Відкрита в 1862 р., вона через заборону царського уряду до 1870 р. перестала існувати офіційно. Христина Данилівна взялася навчати учениць вдома спочатку сама, а пізніше ще з кількома вчителями.

У цьому унікальному навчальному закладі в різний час здобули освіту 17 тисяч неграмотних. У закладі, що з роками став і своєрідним методичним центром початкового навчання у Наддніпрянській Україні та всій Росії.

Школа спочатку розташовувалась у приміщенні повітового училища, а з 1896 р. — у новому власному помешканні, збудованому на відсотки з акцій, записаних на школу Олексієм Кириловичем Алчевським. Крім восьми класних кімнат, у новій будівлі була велика зала, приміщення для шкільного музею та бібліотеки. Щонеділі, і так 30—35 днів на рік, сюди йшли із Харкова та його околиць, із приміських шкіл учениці — десятилітні дівчатка і люди набагато старші від них — навіть п'ятдесятилітні. Звіти про роботу школи стверджують, що кількість учнів у ній мала стійку тенденцію до зростання (у 1870 р., скажімо, тут навчалося 100 осіб, тоді як у 1900-му — понад 600), і це за тих обставин, що багатьом доводилося відмовляти.

Навчання було безплатне, а відтак, доступне для найбідніших. Завдяки ентузіазмові Христини Данилівни Алчевської до роботи в недільній школі (безплатної) були залучені разом з учит
науковці Харкова, знані далеко за й
вчені М.М.Бекетов, Д.І.Багалій, Б.Я.Д
А.М.Краснов та ін. "Вона, здавалось, уве
на два табори: друзів і ворогів школи. Дру
ли її особистими друзями", — стверджу
чевську ті, хто її добре знав. Розподіл г
здійснювався за віком, а також за рівне
ності, адже серед новачків були зовсім н
такі, що володіли азами шкільних пре
цілком грамотні люди. Щодо останніх, то
вання у школі не було випадковістю, б
чевської швидко перестала бути звичай
грамотності, тут навчали ще й історії, ге
ки, хімії, природознавства, літератури, п
правознавства, чимало пізнавальної інфо
було здобути на позакласних і позашкіль
Про кожен із етапів навчально-вихов
у Харківській недільній школі Х.Д.Алче
було б говорити окремо: стільки розумн
них, а то й навіть тепер використовува
увібрав у себе вже тоді кожен із них. Але
щень деякі. Навчання у підготовчих груп
ся під орудою одного вчителя, тим часо
класах кожну дисципліну читав спеціаль
Відмовились і від старого буквоскладаль
навчанні читати і вдалися до застосуван
що його розробив К.Д.Ушинський. Акти
вались у школі пояснювальне читанн
одмінно мало бути свідомим) і бесіди п
Взагалі, кожен урок мав дарувати нове
вчитель у дохідливій, змістовній, ці
пов'язавши його із попереднім матеріалом

Ковалець, Лідія.

Христина Данилівна Алчевська та її школа / Л. Ковалець // Початкова школа. – 2002. - № 3. - С. 72-74

14 ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ

ПРОСВІТИТЕЛЬКА НАРОДУ

Сто років тому, в серпні 1920-го, пішла у засвіти видатна організаторка освіти, педагог, просвітитель, бібліограф, публіцист, засновниця першої в Російській імперії безкоштовної недільної школи для дорослих Христина АЛЧЕВСЬКА. Усе життя вона присвятила одній мті – навчити грамоти якомога більшу кількість жінок.

За свою більш ніж півстолітню педагогічну діяльність Христина Данилівна виховала 17 тисяч дівчат і молодих жінок. У її школі працювали близько 100 учителів-ентузіастів. А слава про «багатійку, яка навчила схід України писати» докотилася аж до Європи. Звідти, як і з найвіддаленіших губерній Російської імперії, приїжджали до Харкова за досвідом молоді фахівці: навчальний заклад Алчевської став визнаним організаційно-методичним центром недільних шкіл. За власну педагогічну працю Христина Данилівна отримала багато вітчизняних та міжнародних освітніх нагород, золоті медалі товариств поширення грамотності. У 1889 році вона здобула визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти у Франції, в 1905-му — була обрана віце-президентом Міжнародної ліги освіти. Але найпомітнішою нагородою для Алчевської стала вдячність тих, кому вона подарувала радість бути освіченими. Вдячність, яка згодом скондиціонувалася у дбох словах, викарбуваних на скромному надгробку: «Просвітителька народу».

«ЗАБОБОНИ ЖИЛИ ПОВСЮДИ»

Майбутня освітянка народилася 16 квітня 1841 року в містечку Борзні Чернігівської губернії в дещо незвичайній, «напівдворянській», родині. Її батько — українець **Данило Журавльов** — був повітовим учителем, а мати — Анна Миколаївна — колишньою «смоляковою», Михайло і Леонтій пішли до гімназії, писали за них твори, що були визнані найкращими у закладі. Згодом працювала під творами і для інших гімназистів, але вже за гроші — аби заробити братам на кишенькові витрати. Напевно, саме тоді — через ту «викрадену» науку — юна Христя вирішила присвятити життя справі просвітництва серед жінок, мріяла стати вчителькою і ледве з дитинства намагалася навчати грамоті неписьменних дітей.

Дівчина була надзвичайно обдарована: мала неабиякий літературний та сценічний талант, з дитинства писала вірші, у 12 років якість її віршів навіть надрукував один із тодішніх літературних часописів. Але вже в 15 років, до переїзду в Харків, Христина Данилівна, — дочка заслуженого генерала, героя дванадцятого року, що отримала блискучу освіту в Смольному інституті, володіла великими коштами і чудовим голосом (під час перебування у Смольному співала навіть кілька разів при дворі), вона принесла це в дар скромному вчителю, що вирізняючи з-поміж інших надзвичайною красою і величезним розумом. Я обожнювала мою матір, як істоту люблячу, чоловіки набагато щасливіші у цьому сенсі, — писала Алчевська наприкінці життя. — Щодо жінок, то забобони проти їх навчання жили повсюди, починаючи з бідної хатини і закінчуючи палацами».

«ВКРАДЕНА» НАУКА

Одним словом, дівчинці довелося здобувати освіту самостійно — вона настільки тяглася до усіляких наук, що під час домашніх уроків, які давали братам, підслуховувала під дверима. Разом зі хлопцями навчилася читати і писати (відтоді й найкращими друзями й порадниками стали книги), а потім, коли Михайло і Леонтій пішли до гімназії, писала за них твори, що були визнані найкращими у закладі. Згодом працювала під творами і для інших гімназистів, але вже за гроші — аби заробити братам на кишенькові витрати. Напевно, саме тоді — через ту «викрадену» науку — юна Христя вирішила присвятити життя справі просвітництва серед жінок, мріяла стати вчителькою і ледве з дитинства намагалася навчати грамоті неписьменних дітей.

Дівчина була надзвичайно обдарована: мала неабиякий літературний та сценічний талант, з дитинства писала вірші, у 12 років якість її віршів навіть надрукував один із тодішніх літературних часописів. Але вже в 15 років, до переїзду в Харків, Христина Данилівна, — дочка заслуженого генерала, героя дванадцятого року, що отримала блискучу освіту в Смольному інституті, володіла великими коштами і чудовим голосом (під час перебування у Смольному співала навіть кілька разів при дворі), вона принесла це в дар скромному вчителю, що вирізняючи з-поміж інших надзвичайною красою і величезним розумом. Я обожнювала мою матір, як істоту люблячу,

ОСВІТА УКРАЇНИ № 36 (1984-86) 7 вересня 2020 року

МОНІТОРИНГ В ОСВІТІ

ЧИ МОТИВУЄ ВЧИТЕЛЬ ДО ЧИТАННЯ?

Аналіз результатів ПІСА-2018 показує, що українські учасники школярів до активної роботи з текстами і застосування власної думки, уже не застосовують часто практики адаптованого викладання

ПРО БЕЗПЕКУ, ФОРМАТ НАВЧАННЯ І ВСТУПНУ КАМПАНІЮ

Хто вже перебуває у школі, а хто лише готується до неї, тому в Україні розпочалося завзятоплекання, коли школярі, їхні батьки та вчителі у поверхневі підрахунки щогрочної вступної кампанії. Про це Е.Ліс, тільки вийшов час пре-конференції з нагоди початку нового навчального року

ПОРАДИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Фотопроект «Фоссофія для дітей» пропонується всім учителям у багатьох країнах світу. Завдяки його завдяннями лабораторії методик з розвитку мислення та цінісно-смислових компетенцій Ірина Кравченко з нею ознайомилися чимало дітей і учителів і в Україні

ДЛЯ УЧНІВ, ЯКІ ЖИТИМУТЬ У МАЙБУТНЬОМУ

Учитель інформатики Тетяна Красноярська зосуміла на базі своєї школи клуб робототехніки, відкрила «фізмо» за програмою «Дивись STEM» і стала інструктором мережевої академії Cisco

ПРОСВІТИТЕЛЬКА НАРОДУ

Сто років тому пішла у засвіти видатна організаторка освіти, засновниця першої в Російській імперії безкоштовної недільної школи для дорослих Христина Алчевська. Все життя вона присвятила одній мті – навчити грамоти якомога більшу кількість жінок.

ПЕРЕГРУПОВАНИЙ ЛЕКСИК 4-6 КЛ.

№ 35, 7 вересня 2020 року ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ 15

ПОТЯГ ДО ДАЛЕКОГО КРАЮ

На той час родина вже багато років жи... у Курську, куди переїхали працювати батька. Тож дитинство і юність Хри... рами Кобзаря, «переслідувала» її всі... роки. Ось як пише про це сама Хрис... на Данилівна: «...досягши свідомого ві... я відчула жагучий потяг до того далек... го краю, в якому народилася і побачи... світ Божий. Я з цікавістю слухала р... повіді про маленьку Борзну..., про ма... ськовласницю Гапку, справжню патріотку, яка... ворила замчайно: «Свята Борзна». Ме... ливо що з молоком цієї жінки я увіб... ла любов до своєї Батьківщини, до св... народу. Мрією моєю було побачити ... лорослю і оселитися там». Мрія неза... ром здійснилася.

ШКОЛА, ЯКА НЕ МАЛА АНАЛОГІВ

У 1862 році, щойно переїхавши до Хар... ова, Алчевська заступила там першу безкоштовну недільну школу. Щоправда, неодовзі її закрили — у заснованій нею було дозволено про освіту. Але відмовитися від своєї мрії молода жінка не могла, тож протягом восьми років заклад освіти для незаможних — вдова у подружжя. У 1870-му, вже будучи матір'ю ... дітей, Христина Данилівна скла... ... на право викладання і добила... ся офіційного дозволу на відкриття не... дільної школи для жінок, аналогів якої не було в усій імперії. Тоді ж — ста... ла співзасновницею Харківського товариства поширення в народі грамотності — й першої народної бібліотеки-читальні. У 1871-му, вже будучи матір'ю ... дітей, Христина Данилівна скла... ... на право викладання і добила... ся офіційного дозволу на відкриття не... дільної школи для жінок, аналогів якої не було в усій імперії. Тоді ж — ста... ла співзасновницею Харківського товариства поширення в народі грамотності — й першої народної бібліотеки-читальні. У 1871 році в школі на... ... 154 дорослі учениці — прибиральниці, продавчині, кухарки, покоївки. Їх розділяли на три категорії: зовсім неписьменних, тих, хто не вмів писати, а лише читав, і тих, хто вже були навчені читання й письма, але потребували вдосконалення навичок. Заняття проводилися винятково по вихідних і святкових днях із 10-ї до 14-ї години.

Навчання було безкоштовним, а вчителі-«недільники», які поділяли позиції Алчевської щодо необхідності жіночої освіти, працювали на волонтерських засадах — тобто без винагороди. Почесним попечителем школи стала педагог **Анна Верядська** (мати майбутнього академіка **Володимира Верядського**). У закладі вивчали письмо, читання, математику, географію, фізику, хімію, історію України і навіть основи правознавства. Окрім того, значна увага приділялася позакласній роботі — учениці відвідували театр, для них влаштовували свята на Різдво і новорічних ялинок. Багато років школа діяла у приміщенні 1-го повітового училища. А у 1896-му «розжилася» власним будинком, спроектованим **Олексієм Бекетовим** — батьком Алчевських — і побудованим за їхні кошти.

Поряднику з іншими недільними закладами школа Алчевської давала значно ширшу і жіночішу освіту, викладачі застосовували передові методики навчання (сама Христина Данилівна була послідовницею цей **Костянтина Ушинського**). Раз на тиждень, по понеділках, проводилися педагогічні збори, на які виносилися усі шкільні питання, відбувалися дебати щодо форм і методів навчання, викладачів знайомили з педагогічними новоціями. Зокрема, широко практикувалися повсякденне читання та різноманітні бесіди. З багатьох предметів були розроблені програми і методичні вказівки щодо проведення таких бесід (особливого значення надавали літературним). Окрім навчальних дисциплін, деякі бесіди стосувалися питань гігієни, анатомії та фізіології, профілактики заразних захворювань, надання першої допомоги при нещасних випадках тощо. Також у закладі освіти містилися багата бібліотека, де були представлені найкращі зразки вітчизняної та світової класики, унікальний музей наочних посібників, якого не мала жодна початкова школа Російської імперії. Він налічував більш як 400 експонатів: таблиць, альбомів, картин, географічних та історичних карт, манекенів, чучел тощо, деякі з котрих були виготовлені за «спеці замовленням». Експонати цього музею, як і інші досягнення школи Алчевської, у різні роки були представлені на багатьох педагогічних виставках, зокрема міжнародних — у Парижі, Москві, Нижньому Новгороді, Брюсселі, Чикаго, Празі.

«ШКОЛЯРІ ЗНАЛИ, ЩО ВОНИ УКРАЇНЦІ»

Окрім харківської недільної школи для дорослих, у Христини Алчевської було ще одне улюблене дітище — однокласна земська школа у селі Олексіївка Катеринославської губернії, яку просвітниця збудувала у 1879 році на власні кошти, а відтак стала її попечителькою. У цьому закладі в 1887—1893 рр. учителював **Борис Грінченко**. Стосунки між двома освітянами були не безхмарними. Справа в тім, що тільки-но розпочавши свою просвітницьку діяльність на початку 1860-х, Христина Данилівна прагнула навчати жінок українською мовою, але під тиском зовнішніх обставин (Валуєвський циркуляр 1863 року, Емський указ 1876-го) змушена була перевести навчання на російську.

Пізніше в одному зі спогадів вона писала про дилему, яка постала перед нею у часи переслідування українського руху: «Наперекір стихіям вперто стояти на своєму і вчити свій народ, чого б це не коштувало, на рідній мові, або, йдучи легальним шляхом, бачити його освіченим... я після недовгих вагань тверезо обрала другий шлях і прослужила йому все моє життя». Цей другий шлях і не міг прийняти Грінченко. Гнобко поваджаючи Христину Данилівну, він не погоджувався з її рішенням будь-якою ціною навчити якнайбільше жінок грамоти, писав, що «не слід калічити українську жінку навчанням чужою їй великоросською мовою». Тим не менше, працюючи в Олексіївській земській школі Алчевської, Борис Дмитрович змушений був, наступивши на горло своїй пісні», підкорятися правилам. Але все-таки знаходив можливість таємно ознайомлювати учнів з українською мовою та культурою. Потім, згадуючи ці роки, він писав: «хоч і не вкраїнська була школа в Олексіївці, та все ж, отримавши освіту, школярі в ній знали, що вони українці, знали історію і географію України, знали про всіх видатних письменників і про їх писання, знали про тяжке безправне становище України, знали про Галичину, залевне більше, ніж тодішній пересічний українець-інтелігент. І свої знання умів висловити путящою українською мовою».

Нарікаючи на «вступництво» Алчевської, методичний у моїх питаннях Грінченко усе-таки був не надто справедливим до Христини Данилівни. Бо, попри урядову заборону вивчати у закладах українську мову та її у цьому питанні обережність, Алчевська як могла відстоювала рідне слово — увесь час слухування Харківської недільної школи для дорослих (а діяла вона до 1919 року) там звучали українські пісні, як-от на вірші Тараса Шевченка, творчість якого просвітниця усіляко пропагувала — зокрема, під час шкільних свят. А у складеному нею бібліографічному покажчику книжок для народного й дитячого читання «Что читать народу?» (задля його укладання Христина Данилівна у 1870—1880 рр. розробила власний метод вивчення читацьких інтересів) пропагувалися твори не лише зарубіжних та російських авторів, а й великих українців: Тараса Шевченка, **Івана Котляревського, Євгена Гребінки, Івана Франка, Панаса Мирного, Юрія Федьковича, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки** тощо. Твори цих письменників, а таких 300 найвідоміших українських пісень рекомендувалися у третьому розділі покажчика «Видання для народу українською мовою». Загалом у ньому було подано більш як 4000 рецензій, відгуків та анотацій на твори українські, російські та зарубіжної літератури. Вихід у світ цього тритомника (1889—1906) сучасники вважали «надзвичайним явищем», як витримав 17 перевидань.

КНИГИ ДОРОСЛИХ

На початку 90-х років XIX століття просвітителька очолила ще одну возиму колективну роботу — створення посібника «Книга дорослих». Над ним трудилися комісія у складі 84 осіб, серед яких були науковці й учителі-практики. Ця праця теж складалася з трьох томів, які вміщували розділи з різних галузей знань, та багато ілюстрацій. Загалом до неї увійшло 175 художніх творів або уривків із них. Принцип навчання, що сповідувала «Книга дорослих», передбачав живу-таки пояснювальне читання та бесіди з використанням наочності. Протягом 1899—1917 років тритомник витримав 40 видань.

Окрім того, Алчевська була ініціатором видання «Хроніки недільних шкіл», яку друкував журнал «Русская школа» з 1897 по 1907 рр., автором багатьох статей на педагогічну тематику (зрубікувалася у журналах «Вестник Европы», «Северный вестник», «Детское чтение», газетах «Южный край», «Школа и жизнь»), мемуарів та спогадів «Полгода из жизни воскресной школы» (1895), «Передумане-пережите» (1912).

Після подій 1917 року, маючи вже досить поважний вік, педагог продовжувала працювати — до 1919-го вела школою, писала спогади. Нова влада й шанувальк харківської міськвиконком навіть видала одну з перших пересмишних пенсій, щоправда довго користатися цим привілеєм Христині Данилівні не судилося...

Залишається додати, що, привертаючи увагу громадськості до проблем освіти народу, Алчевська об'єднувала навколо себе прогресивних учених, письменників, діячів культури, листувалася з Іваном Франком, **Володимиром Короленком, Федором Достоєвським** і багатьма іншими, а в її харківському будинку збиралася ціт української інтелігенції: **Панталеймон Куліш, Олександр Олесь, Микола Лисенко, Олександр Потебня, Олекса Стороженко**.

Тож шестеро її дітей, зростаючи у такому «квітнику» і маючи таких видатних батьків, усі до одного (жодного «колосного постраждуя») виросли непересічними особистостями — з яскравими, але, на жаль, не надто довгими життєвими шляхами. Найстарший, Дмитро, науковець, кандидат природничих наук, котрий деякий час після смерті батька входив до ради директорів Олексіївського гірничо-промислового товариства, був розстріляний більшовиками у чорному дні родини Алчевських 1920 року. Тоді ж, невдовзі після матері, помер другий син Григорій — видатний музикант, педагог-вокаліст і композитор. Ще раніше, у 1917-му, загинув від меншитту молодший, Іван — усесвітньо відомий тенор початку XX століття. Дочка Ганна була талановитою художницею і водночас — викладачем Харківської недільної школи. Померла вона у 1931 році. За фатальним збігом обставин тоді ж пішла із життя, маючи всього 49 років, наймолодша донька Христя — талановита поетеса, перекладачка і громадський діяч, сподвижниця **Миколи Міхновського** і співзасновниця першої української політичної партії (РУП). Найбільшим «довгожителем» із нащадків Алчевських був середній син Микола — юрист за фахом, педагог за покликанням, автор видавного в 1919 році українського букваря для дорослих, учитель харківських шкіл, а згодом — професор юридичного інституту. Він помер в окупації у віці 70 років — кажуть, від висмаження. Так у 1942 році дружна родина Алчевських знову об'єдналася — на вічних, поки що незвіданих нами щаблях.

Наталія КУЛИК

ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

«Талановита молода жінка, яка могла би бути видатною письменницею, видатною артисткою, видатною співачкою, — вона вирішила бути тільки вчителькою, і моє життя залишалося мені. І ніколи не нарікала на свій вибір».

Емілія ВАХТЕРОВА

ОЧИМА НАСТУПНИКІВ

«Досвід влаштування виставок, ініціатором і головним організатором яких була Х.Д. Алчевська, показав, що публічне демонстрування і пропаганда справи недільних шкіл були тим імпульсом, який одним наочно переконував у корисності недільних шкіл, других спонукав до організації цих шкіл, третіх давав змогу перевірити кращі засоби поставлення справи і, нарешті, у всіх, хто співчував справі народної освіти, викликав щирі симпатії до них».

Михайло МУХІН

37.09

К 90

Кулик, Наталія.

Просвітителька народу : [1920-го пішла у засвіти Христина Алчевська] / Н. Кулик // Освіта України. - 2020. - № 35 (7 вересня). - С. 14-15.

37(09Укр)

П 27

Персоналії в історії національної педагогіки: 22 видатних українських педагоги : підручник для студентів вищих навчальних закладів / А. М. Бойко [та ін.] ; за ред. А. М. Бойко ; Міністерство освіти і науки України. - Київ : Професіонал, 2004. – 576 с.

Данилівна Алчевська (1841 – 1920)

«Талановита молода жінка, яка могла б бути видатною письменницею, видатною артисткою, видатною співачкою, — вона вирішила бути тільки вчителькою і все життя залишалася нею. І ніколи вона не розкаювалася у зробленому виборі.»

Є. Вахтерова

Просвітницька діяльність Х. Д. Алчевської

Х. Д. Алчевська вбачала необхідність у розповсюдженні елементарної освіти, розширення в Росії мережі недільних шкіл для народу, централізованого керівництва народною освітою. Вона вважала, що «недільні школи, безсумнівно, могли б бути могутньою рушійною силою народної грамотності, народної освіти, однак лише за тієї умови, коли б шкіл цих було тисячі, десятки тисяч»[1].

На думку Х. Д. Алчевської, недільні школи також повинні бути провідними навчально-методичними центрами, які мали б вплив на розвиток науки і розповсюдження освіти дорослих в Росії. Тому з першого дня офіційного відкриття недільна школа Алчевської широко відчинила двері для тих, хто цікавився її роботою, хто вболівав за справу поширення знань серед народних мас.

Одним із перших недільну школу Х. Д. Алчевської відвідав восени 1870 р. і восени 1871 р. видатний педагог-методист М. О. Корф. Зіставляючи дані цих відвідувань, М. О. Корф зауважив: «Харківська недільна школа зробила великий крок уперед: із школи грамотності перетворилась у повну елементарну школу, яку варто відвідати кожному, хто хоче бачити на ділі застосування кращих методів навчання з усіх предметів елементарного курсу». А через 10 років М. О. Корф писав, що Харківська недільна школа, десятирічному досвіду якої Росія зобов'язана за розробку питань організації недільних шкіл, і за розробку програм, «безумовно заслуговує у багатьох відношеннях називатися зразковою»[2].

Харківська жіноча недільна школа, створена й очолювана Х. Д. Алчевською, була не лише зразковим навчальним закладом нового типу, а й своєрідним громадським методичним і об'єднуючим центром недільних шкіл всієї Росії, який відіграв велику роль в їх розвитку й поширенні, у становленні майбутньої системи освіти дорослих. Це яскраво підтверджують документи зв'язків Харківської

добродійко Христино Данилівно! Дякуємо, шануємо і вельми відчуваємо Вас, шановна добродійко Христино Данилівно, за ваше щире піклування про нас, бідних і темних селян. Завдяки Вашим заходам і піклуванням, в нашому глухому закутку в хмарні і грізні часи, як 1879 рік, засвітився і у нас ліхтар народної освіти. Ми учні того ліхтаря, котрий сяє і сіятиме дітям і онукам нашим, щиро і щиро вітаємо Вас з урочистим ювілеєм вашої освітянської діяльності»[1].

А в щоденниках Х. Д. Алчевської ми знаходимо зворушливі записи про ту радість, яку пережили прості люди-трудівники, здобувши освіту в недільній школі. Наприклад, праля Мар'яна, дякуючи за те, що її навчили грамоті, пише: «Ніколи не чекала я такого щастя і радості, щоб я вміла писати». А робітниця Олена склала навіть вірш, в якому говорить:

Я прежде читать и писать не умела:
Была Я темна, как осенняя ночь.
Мне свет показала воскресная школа
Теперь что-нибудь сочинять я не прочь.

Катя Ємченко, проста трудівниця-селянка з хутора Троїцького, писала Христині Данилівні:

Ви хлопотали й працювали для народу.
Щиро й любо привітаю нашу неньку дорогу,
Котра нам вложила в серце
Іскру правди золоту.

Про те, як дивилися трудящі на недільні школи, дізнаємося з вірша невідомого робітника, надрукованого у статті Є. Вахтерової «Приватні міські недільні школи»:

[1] Алчевська Х. Д. *Полувековой юбилей.* — С. 72.

Громада боготворила цю енергійну, віддану своєму народові жінку і називала її «Гетьманшею». А юний поет Мова (Василь Семенович Лиманський 1842–1891) присвятив їй такі вірші:

І я кохаю вас, голубко,
Та не за очі й не за губки,
Не за приваби за ласні,
Що інших манять і в вісні,
Не як мету свого бажання,
Таємних мрій і спогадання,
А як народа свого жінку,
Привітну й щиру українку.
Кохаю, пані, я за теє,
Що серце ваше молодеє
З народним серцем рівно б'ється,
Од його радощів сміється,
Його жадобою горить,
Його уразами болить,….

Христина Данилівна Алчевська (1841 – 1920)

Школа – путь к добру и свету,
Школа к истине ведет;
В ней всегда на все ответы
Наш рабочий люд найдет.
Школа – сила просвещенья,
Школа нас вперед ведет.

Таким чином, Х. Д. Алчевській вдалося закласти міцний фундамент для подальшого розвитку народної освіти в Росії. Її ідея освіти дорослих випередила подальший прогрес вітчизняної науки. Однак тільки на початку XX ст. була здійснена чітка, послідовна система освіти дорослих. І одним з перших організаторів нової системи освіти дорослих був син Х. Д. Алчевської — радянський педагог Микола Олексійович Алчевський.

Навчально-методична робота Х. Д. Алчевської

Х. Д. Алчевська одна з перших педагогів звернула увагу на проблему методики навчання дорослих, тобто чому і як повинні навчати у недільних школах? З цією метою нею була розроблена і застосована у Харківській недільній школі чітка система навчання дорослих. Особливістю системи було те, що Алчевська проблеми освіти дорослих розглядала у тісному зв'язку з дидактичними принципами.

На її думку, навчання повинно вестись рідною мовою, послідовно, доступно. Навчальний процес повинен відзначатися застосуванням найефективніших прийомів, форм і методів навчання. Оскільки в системі багато уваги приділялось практиці, практичному застосуванню знань, то у недільній школі використовувалися словесні і практичні методи навчання, високо цінувалися самостійні судження, висновки, пошуки. Сама школа була не лише навчальним закладом, а й своєрідною дослідницькою лабораторією. Вчителями недільної школи велися постійні пошуки у розробці основних питань організації навчання дорослих, розробки програм викладання. У 1885 році

Педагогічна діяльність Х. Д. Алчевської була визнана у світі.

Вона була обрана віце-президентом Міжнародної ліги освіти, почесним членом російських й зарубіжних освітніх товариств

З фонду Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Укладач віртуальної виставки:
зав. сектором відділу обслуговування
гуманітарних факультетів І. В. Бабій